

III

“УНОРМОВАНІ” ТА “ДЕВІАНТНІ” ФОРМИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ

ПОВТОРНІ ШЛЮБИ В ГЕТЬМАНЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ. (за даними метричної книги Христорождественської церкви містечка Ярьєски Миргородського полку)

Суспільство і Церква у ранньомодерну добу несхвально ставилися до розлучень з метою повторного шлюбу. Підставою останнього в абсолютній більшості випадків була смерть одного з подружжя. З різних причин такі шлюби за участю вдов/вдівців відбувалися часто. Тож у статті вивчаються особливості укладання повторних шлюбів у Гетьманщині другої половини ХVІІІ ст. за даними метричної книги Христорождественської церкви містечка Ярьєски Миргородського полку.

Ключові слова: *ранньомодерна доба, повторні шлюби, метрична книга, вдова, вдівець.*

Найважливішими подіями в житті людини ранньомодерної доби були народження (хрещення), шлюб і смерть. Поява на “цей світ”, звісно, зовсім не залежала від волі індивіда, а визначалася волею його батьків та дією багатьох зовнішніх чинників. Смерть, у більшості випадків, теж мало залежала від людини, натомість шлюбна поведінка була абсолютно усвідомленою і надавала всі можливості для реалізації індивідуальних стратегій у межах (або поза ними) встановлених нормами моралі і права.

Такі межі в Гетьманщині другої половини ХVІІІ ст. видаються доволі непевними. Масштабні трансформації, породжені модернізаційною та інкорпоративною імперською політикою, впливали на всі сфери суспільного життя і вторгалися у традиційні матерії. Як зауважив Володимир Маслійчук: “Запровадження паспортної системи, висока мобільність населення, посилення міжетнічної взаємодії, чимала кількість постатей поза громадою, розширення церковної компетенції і впливу Церкви на родинне життя якраз витворили розмаїту суміш “свого” і “чужого”, “порядку” і “свободи”, “модернізації” і “традиції”¹.

Ця розмаїта суміш, безумовно, вторгалася у шлюбну сферу, протиставляючи громаду, Церкву, державу, індивіда, кожен з яких мав власне бачення ситуації. При цьому детальна унормованість інституту шлюбу могла вступати у суперечності з меркантильними міркуваннями, почуттями (кохання, ненависті, тощо), сексуальним потягом, якимись потаємними прагненнями людської душі. Тож того-часна шлюбна поведінка є надзвичайно бага-

топлановим явищем, яке, так чи інакше, вже привертало увагу багатьох дослідників. Предметом їхнього інтересу були, передусім, етнографічні і обрядові складові, норми цивільного і церковного права, девіантна поведінка тощо. Серед усього переліку праць є лише одна спроба узагальнюючого дослідження шлюбно-сімейних відносин на теренах Гетьманщини авторства Ірини Петренко². В сучасній європейській історичній науці вивчення шлюбу є однією з прерогатив історичної демографії, в українській історіографії історико-демографічний підхід у даному контексті застосовується епізодично³.

Спробуємо частково заповнити цю лакуну і на основі історико-демографічного підходу проаналізуємо повторні шлюби, що уклалися на теренах Гетьманщини в другій половині ХVІІІ ст. Звісно, наш аналіз не є вичерпним, а скоріше — спроба постановки питання. Апробовані на сьогодні дослідницькі методики для вивчення шлюбу застосовують кілька типів джерел. Найпоширеніші з них — це метричні книги. Їхньою перевагою є вказівка точної дати, імен подружжя, перший це шлюб, чи — повторний. Недолік — відсутність інформації про вік, заняття, матеріальний стан обох сторін.

Інший тип — обліково-статистичні, в історичній демографії отримали назву “одного переписного листа”⁴. З-поміж таких джерел щодо Гетьманщини другої половини ХVІІІ ст. вигідно вирізняється Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр., котрий зафіксував вік, соціальний статус населення обох статей, господарство, способи заробітку

тощо. На основі даних опису можна встановити середній вік укладання шлюбу, різницю у віці між подружжям, спробувати реконструювати шлюбні стратегії переписаних осіб тощо⁵. Ми використовуємо обидва типи: метричні книги Христорождественської церкви містечка Яреськи Миргородського полку⁶, а також дані Генерального опису кількох міст Гетьманщини⁷.

Як свідчать праці європейських дослідників, практика укладання повторних шлюбів (передусім за участі вдів/вдівців) у ранньомодерній Європі була доволі поширена. Наприклад, за дослідженнями польського вченого Казіміжа Гурни в місті Торуні у парафії святого Якуба упродовж 1746 — 1793 рр. було зареєстровано 767 шлюбів. Із них 406 (53 %) взяли хлопець і дівчина (“kawaler i ranna”), 155 (20 %) — хлопець і вдова, 120 (15,6 %) — вдівець і дівчина, 86 (11,4 %) — вдова і вдівець⁸.

З точки зору історичної демографії, така ситуація на шлюбному ринку формується внаслідок взаємодії кількох чинників. Перший з них — надзвичайно високий рівень шлюбності притаманний доіндустріальному суспільству. У числовому вимірі він позначається за допомогою коефіцієнта остаточної безшлюбності, котрий дорівнює співвідношенню осіб, що не вступили у шлюб до загального числа осіб даного віку. При цьому до уваги беруться люди віком до 50 років, оскільки старші вже мали низькі шанси на шлюбному ринку⁹. Сучасний історик Юрій Волошин вираховував такий коефіцієнт щодо населення сіл Топальської сотні Стародубського полку у 1760-х рр. Для чоловіків він становив 0,006, а для жінок — 0, це означає, що у віці 50 років всі жінки були заміжні і лише 6 чоловіків з 1000 залишалися холостими¹⁰.

Для міських поселень значення коефіцієнту буде істотно вищим. Так за нашими підрахунками щодо Переяслава 1760-х рр. він дорівнює 0,095 для чоловіків і 0,045 для жінок. Тобто, такими, що залишилися безшлюбними, були 95 чоловіків з 1000 і 45 жінок. Зауважимо, що ускладнення з укладанням шлюбу могли мати особи з фізичними вадами, як, наприклад, сліпа на одне око дівка Марія — тридцятирічна наймичка¹¹. У Румянцевському описі зустрічаємо й значно старших “дівок” віком 50 років. Одна з них була сліпа¹², інша — жebraчка “хрома” на

одну ногу¹³. Таких осіб — калік, жebraків, бездомних, юродивих у місті, зазвичай, було більше, ніж у селах. Разом з тим міський рівень шлюбності залишався високим, до того ж основну частку населення Гетьманщини становило сільське.

Другий чинник пов’язаний з віком подружжя. Прагнення своєчасно одружитися/вийти заміж підтримувалися тогочасними моральними нормами, приписами Церкви, господарськими міркуваннями. При цьому традиційно вважається, що громадою захоплювалися шлюби “рівні” у соціальному, матеріальному, віковому відношенні. Вік був дуже важливим з огляду на великий рівень смертності в той час і більшу тривалість життя жінок. А тому в народних уявленнях існувало поняття сприятливого шлюбного віку і нормальної різниці у віці між подружжям¹⁴. За нашими підрахунками середній вік вступу у перший шлюб для чоловічого населення Переяслава становив 25,7 року, для жінок — 22,5¹⁵. Згідно з обчисленнями Юрія Волошина для сільського населення Стародубщини він становив 23,7 року у чоловіків, і 19,1 у жінок¹⁶. Це відрізняється від узагальнених даних російського вченого Бориса Миронова, відповідно до яких у кінці XVIII ст. в Центральній Росії середній вік наречених становив 15–16 років, женихів — 16–18 років. Російський вчений відмітив, що у містах брали шлюб на рік–два пізніше, ніж у селах¹⁷.

Отож узагальнені дані засвідчили “нормальну” середню різницю у віці між подружжям 4,5–3,5 року. Але, як показує практика визначення цих “усереднених” даних, узагальнення складаються з ряду конкретних випадків, які часто істотно відрізняються від середніх значень¹⁸. Тому велика вікова різниця у поєднанні з високою смертністю населення призводили до того, що один з подружжя рано вдовів і, керуючись різними міркуваннями, мусив шукати собі нову пару. У Генеральному описі Стародуба зафіксований семидесятирічний Микола Петрачонов, на момент перепису одружений вдруге на 23-річній дівчині. До цього шлюбу Микола був удівцем, тепер же його друга дружина мала всі шанси поповнити лави вдів¹⁹.

Ці лави були доволі чисельними. Серед жінок віком 14–59 років у селах Стародубського полку їх було 6,4 %, у полкових містах — 12–18 %. Обчислення показують, що після 40 років кожна третя, а після 50

років практично кожна друга міська жінка була вдовою²⁰. Як стверджує Борис Миронов, навіть, у XIX ст., якби не повторні шлюби, то частка вдів і вдівців у 45 років досягала б 44 %, в 55 років — 65 % від усього населення²¹. Наші підрахунки демонструють не набагато менші показники для жінок, проте російський вчений має на увазі спільний відсоток вдів і вдівців у населенні. Однак відсоток останніх набагато менший — 1,8–2,8 %, що може пояснюватися меншою смертністю жінок, а також більш частими повторними шлюбами чоловіків-вдівців²².

Перевіримо це припущення на прикладі даних метричної книги Христорождественської церкви містечка Яреськи²³ Миргородського полку, котра зберігається в Державному архіві Полтавської області. Відповідна частина книги “о бракосочетавающихся” починається з січня 1755 р. За двадцять років (1755–1774 рр.) в містечку зареєстровано 248 шлюбів, з них 66,8 % (165) — перших, а 33,2 % (82) — укладалися повторно хоча б одним із учасників²⁴. Це означає, що кожне третє вінчання в Яреськах відбувалися за участі вдівця або вдови.

У джерелі повторні шлюби розподіляються на кілька категорій. Як “полувторы” священник записував укладені між вдівцем “по единой жене” і дівчиною та “молодыком” і вдовою “по единому мужу”. “Вторые” — між вдівцем і вдовою. “Полутретие” — якщо хоча б один із подружжя вінчався втретє, “третье” — коли для обох це був третій шлюб. Отож за двадцять років в Яреськах було укладено 82 такі шлюби, візьмемо це значення за 100 % і розглянемо їх структуру по категоріях.

Напівдругих шлюбів налічуємо 24, що становить 29,3 % від загального числа повторних. З них абсолютна більшість (20) була укладена між вдівцем і дівчиною. У народному фольклорі традиційним є образ нещасної молоді дівчини, котра виходила за старого вдівця²⁵. Такі випадки, вочевидь, були непоодинокі, і на їхньому фоні цікавим видається приклад вже згадуваного вище Миколи Петрачонова. У 1766 р. йому було 70 років, а його другій дружині — 23 роки. Враховуючи мінімальний шлюбний вік для дівчат, дозволений тогочасним законодавством — 13 років, бачимо, що Микола вдруге оженився не раніше, ніж у 60 років. У другому шлюбі він мав двох дітей: чотирирічну доньку і дворічного сина,

отже, сина він зачав у 67 років. Привертає увагу і те, що у такому, досить поважному на той час, віці Микола записаний як здоровий. У його дружини це був перший шлюб, і невідомо чим дівчину максимум 18-ти років принадив у чотири рази старший чоловік, адже Микола не був багатієм і не належав до старшини чи міської верхівки. Він не мав навіть власної хати і наймав її, а на життя заробляв випічкою хліба²⁶.

Звісно, що не всі вдівці були такого віку, як Микола Петрачонов. У Стародубі, за даними Генерального опису, мешкав двадцятитрирічний вдівець міщанин Григорій Винник. Він мав дворічного сина Михайла й проживав разом зі своїми батьками²⁷. Вдівство чоловіка у такому ранньому віці було не частим явищем і пояснюється, очевидно, смертю дружини під час пологів.

Чотири напівдругі шлюби поєднали “молодиків” і вдів. Наприклад, 30 червня 1773 р. у метричній книзі зроблено запис: “житель яресковский молодикъ Данило Гавриленько зъ удовою поедному мужу Уляною Переясловченковою полувторый бракъ”²⁸. Вважається, що вдови, а особливо молоді, належали до так званої “групи ризику”, оскільки були частими фігурантами судових справ щодо перелюбів, блуду, позашлюбних народжень і дітовбивств²⁹. Що спонукало молодиків (на жаль, їхній вік невідомо) до шлюбу з вдовами, невідомо, джерело дало змогу лише перевірити припущення щодо дошлюбних стосунків і, як наслідок, вагітності, котра змусила йти під вінець. Таке припущення не підтвердилось, оскільки у жодній з чотирьох пар не народилося дитини навіть і через рік після вінчання.

Найбільш частими були другі шлюби, їх налічуємо 44,6 % (37). Тогочасні суспільні уявлення, церковні настанови закликали до поєднання “рівних” пар³⁰, тому вдові найкращою парою вважався вдівець, а самі такі шлюби укладалися передусім з господарських чи меркантильних міркувань. В Генеральному описі Ніжина зустрічаємо п’ятидесятирічного посполитого Павла Паленка і його сорокарічну дружину Феодосію. Від першого шлюбу у Павла було троє дітей віком 5–12 років, а у Феодосії двоє — віком 3 і 10 років³¹. З огляду на вік наймолодших дітей бачимо, що обоє не надто довго чекали повторного шлюбу. Ймовірно, що Феодосії важко було самій прогдувати дітей, а Паленко отримав жіночі руки у господарстві і догляд за своїми дітьми.

Наступна категорія — напівтреті шлюби. Поет початку XVIII ст. Кліментій Зіновійв описав їх як доволі часте, однак негативне явище:

“Много меж хрестияны и того бывает: же иный муж в третьи раз женитис дерзает. Также и жены в третьи раз замуж ити смеют: и не по хрестиянский чинити то вмют”³².

Вочевидь, вірш ілюструє традиційне ставлення до третього шлюбу, котре йшло в розріз з церковними нормами. Вважалося, що людина сперечається з Божою волею, котрий відібрав двох попередніх дружин: “Перша дружина від Бога, друга — від чоловіка, третя — від чорта”³³. Тим не менше таких у Яреськах відбулося 21, що становило 23,2 %. Категорія “напівтреті” передбачає найбільше варіантів поєднання шлюбних пар. Основний з них — третє одруження вдівця по двох дружинах з удовою по одному чоловікові. Таких налічуємо 11. У п’яти випадках удовець по одній дружині вінчався з удовою по двох чоловіках. В чотирьох — вдівець по двох дружинах вів до шлюбу дівчину. Примітно, що за двадцять років не відбулося жодного шлюбу парубка і вдови по двох чоловіках.

Остання категорія — треті шлюби, котрі укладалися дуже рідко, у записах за двадцять років подибуємо лише один випадок: 3 лютого 1758 року третім шлюбом вінчалися “житель яресковський по двох женах Иван Касяненко з удовою по двохъ мужахъ Анною Лисенковою”³⁴. Шкода, що метричні книги не вказують вік подружжя. Анна могла бути й доволі молодою, адже в інших облікових джерелах нам зустрічалися вдови, починаючи з 17-ти років³⁵. З огляду на вік, вони мали всі шанси одружитися другим і третім шлюбом.

Загалом з 82 повторних шлюбів 54 (65 %) були укладені між вдівцем і удовою, 24 (29,3 %) — між вдівцем і дівчиною, 4 (5,7 %) — між вдовою і парубком. Це свідчить про те, що на шлюбному ринку вдівці і вдови користувалися попитом, передусім, у межах своєї когорти³⁶. При цьому у чоловіків залишалися істотні шанси одружитися вдруге з дівчиною, чим вони і користувалися. Натомість, шлюби вдови з парубком були доволі рідкісними.

Як вже зазначалося, шлюб є однією з найважливіших подій в житті людини. Система обрядів, вінчання у церкві, бенкетування надавали йому урочистого, святкового характе-

ру. Вочевидь, з точки зору обрядовості, шлюбна церемонія при повторному шлюбі відрізнялася від першої, це стосувалося, в першу чергу, обрядів, котрі підкреслювали цноту дівчини тощо. Ймовірно, що відрізнялося і сприймання акту шлюбу в очах подружжя. Дослідження останнього аспекту видається проблематичним, і є можливим хіба що за матеріалами окремих нарративних джерел, котрі будуть стосуватися не простолюду, а козацької верхівки³⁷. На матеріалах метричної книги Яресьок ми можемо спробувати порівняти сезонність перших і повторних шлюбів. Час їхнього укладання визначали господарські міркування, однак в обох випадках вони були різними. Перші шлюби традиційно прив’язувалися до часу вільного від сільськогосподарських робіт, що давало змогу родинам підготуватися до святкування. З цієї точки зору ідеально підходили місяці після зимового і весняного тривалих постів, адже в піст і харчі економилися, і господарство потребувало менше часу.

Як бачимо з графіка на рис. 1, найбільш популярним місяцем для укладання перших шлюбів був січень. В цьому місяці відбулося 67 з 165 таких вінчань, що становить 40,6 %, другим за популярністю видався квітень — 24 (14,5 %), третім — травень — 22 (13,3 %), далі йшли листопад — 21 (12,7 %) і жовтень — 13 (7,9 %). Найменш популярними були червень, липень і вересень, у цих місяцях відбулося 1–2 перші шлюби. Зрештою, у березні, серпні, грудні таких шлюбів за двадцять років не укладено жодного, що пов’язано, передусім, з Великим і Різдяним постами.

Сезонність повторних шлюбів визначалася іншими господарськими міркуваннями: вдівцям були необхідні жіночі руки у домогосподарстві або ж догляд за дітьми. Вдові треба годувати осиротілих дітей або ж прогодуватися самій, тому шлюб укладався якомога скоріше після того, як мине рік обов’язкового трауру по смерті попереднього чоловіка/дружини. Виходячи з цього розподіл шлюбів упродовж календарного року має свої особливості (див. рис. 1). Найбільше їх укладалося в травні — 15 (18,3 %), дещо менше у січні — 13 (15,6 %), далі йшли червень — 10 (12,2 %), квітень і листопад — по 9 (11 %), липень — 8 (9,8 %). У лютому, вересні, жовтні відбулося по 4–6 шлюбів. Примітно, що три повторні шлюби відбулися у серпні — місяці зовсім не сприятливому для перших вінчань. Загалом крива

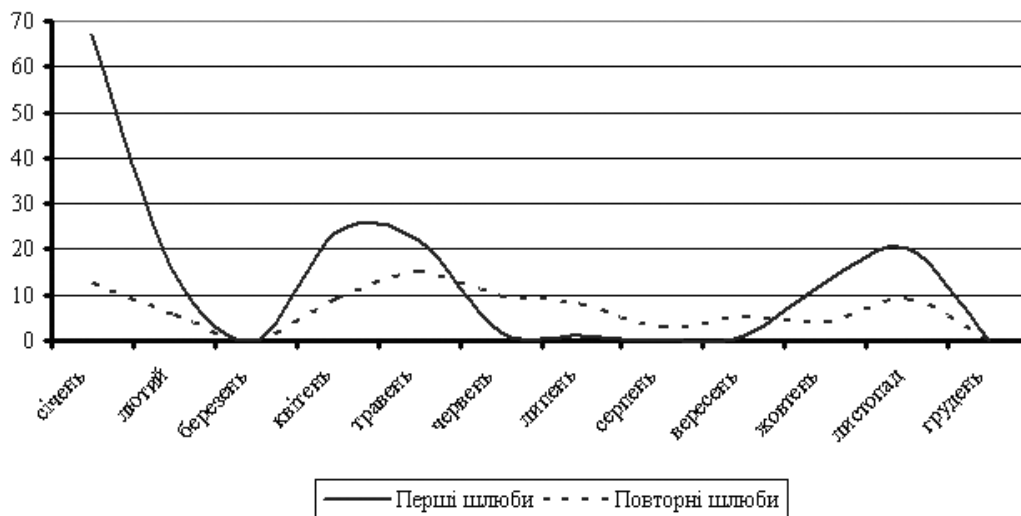

Рис. 1. Сезонність перших і повторних шлюбів

графіка ілюструє більш плавний розподіл повторних шлюбів упродовж всього року порівняно з першими, при меншій кількості такі шлюби укладалися періодично за винятком “заборонених” церквою місяців.

Як вже зазначалося, вдруге між собою вінчалися здебільшого вдівці і вдови, однак 35 % становили “змішані” шлюбні пари, представлені переважно варіантом вдівець+дівчина. Ймовірно, що родини таких дівчат більш вимогливо чи свідомо ставилися до вибору часу одруження. Це припущення перевіримо за допомогою графіка рис. 2.

Крива сезонності одружень пар, що складалася з вдівця-дівчини, або парубка-вдови, більше схожа на криву перших шлюбів (див. рис. 1.). У березні, серпні, вересні, грудні та-

ких вінчань метрична книга не зафіксувала. Натомість пари вдівець-вдова вінчалися увесь рік, крім березня і грудня. Вочевидь, вони ставилися до самого акту шлюбу з меншим пієтетом.

Підсумовуючи, зазначимо, що вдівці і вдови були активними учасниками шлюбного ринку. За їхньої участі відбувалося більш ніж третина всіх вінчань. Порівняння частоти і структури повторних шлюбів в Ярьєських з даними щодо рiчпосполитського міста Торунь може свiдчити про залежність частки таких шлюбів від чисельності мешканців населеного пункту. У великому європейському місті чоловіків було більше, ніж жінок³⁸, тому переваги на шлюбному ринку мали останні. Це відбувалося і на структурі повторних шлюбів,

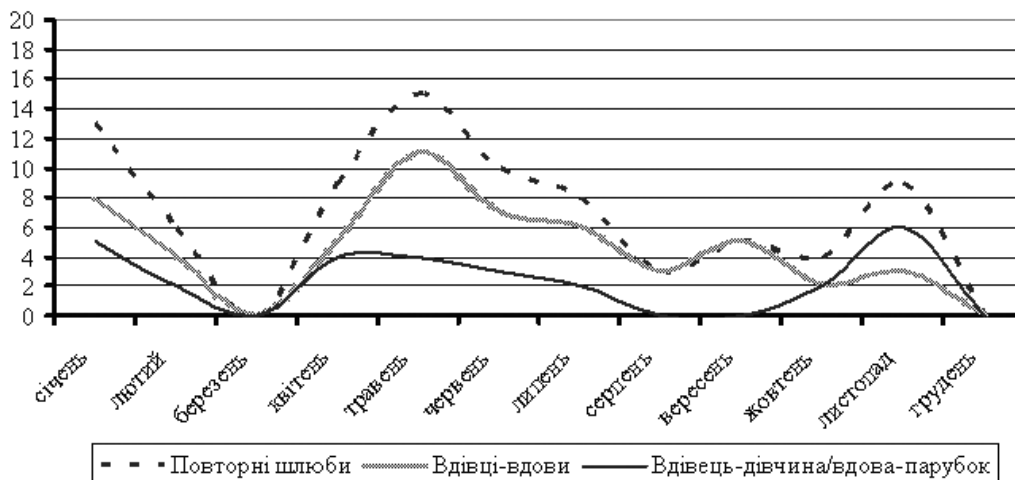

Рис. 2. Сезонність повторних шлюбів

адже в Торуні вдови, як власниці та спадкоємиці майна і статусу колишніх чоловіків, перебували в кращому становищі, аніж в невеликому містечку. Вони мали досить гарні шанси на шлюб з “молодиком” і користувалися ними.

Щодо Яресьок, то ситуація на шлюбному ринку, тогочасні суспільні стереотипи, ціннісні орієнтації, меркантильні і господарські міркування спонукали до поєднання передусім вдівця і вдови. Специфіка статевої структури населення³⁹ (більше число жінок, зокрема вдів) ставила чоловіка у більш вигідне становище, давала можливість вибору пари, тому шлюби вдівців і дівчат були не рідкістю. Жінці, а особливо з дітьми, доводилося

орієнтуватися насамперед на вдівців (число яких було меншим, ніж вдів), їхні шлюби з парубками вважаємо винятками. Доволі поширеними виявилися випадки третіх (для одного з подружжя) шлюбів, котрі офіційно дозволялися, але сприймалися радше негативно. Аналіз сезонності засвідчив різні підходи до вибору часу вінчання (а отже, і різне його бачення), що може свідчити про відмінну мотивацію до шлюбу в тих, хто його укладав вперше і вдруге. Звісно, озвучені висновки⁴⁰ потребують ретельніших і ширших досліджень (зокрема й щодо інших регіонів), котрі посприяють більш повному розумінню таких феноменів, як шлюб та родина в українському ранньомодерному соціумі.

Джерела та література:

- 1 *Маслійчук В.* Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. — Харків, 2008. — С. 19–25.
- 2 Там же, окремим сюжетом поданий огляд історіографії (див.: *Петренко І. М.* Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині XVIII ст. — Полтава, 2009 р. — 119 с.).
- 3 Див.: *Волошин Ю.* Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). — Полтава, 2005. — 312 с.
Дмитренко В. Шлюб і сім'я у середовищі парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття: спроба аналізу за матеріалами сповідних розписів // Краєзнавство. — 2009. — № 1–2. — С.181–187.
Сакал О. Сповідний розпис як джерело дослідження форм сімейної організації // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. — Львів, 2007. — Кн. 1. — С.781–785.
- 4 Опис даних дослідницьких методик див.: *Анри Л.* Методика анализа в исторической демографии. — М., 1997. — 207 с.
- 5 Докладніше про інформаційний потенціал джерела див.: *Сердюк І.* Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.: виміри локальної демографічної історії // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Т.19. (у 2-х кн.). Книга І. — К., 2009. — С.407–416; Його ж. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії // Вісник Черкаського університету. Сер. “Історичні науки”. — Черкаси, 2008. — Вип. 133 — 134. — С.55–62; Його ж. Румянцевський опис Малоросії як джерело вивчення демографічних характеристик міст Гетьманщини // Історична пам'ять. — 2008. — № 3. — С.144–152.
- 6 Державний архів Полтавської області (далі — ДАПО). — Ф. 1011. — Оп. 1. — Спр. 157.
- 7 Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). — Ф.57. — Оп.1. — Кн. 39, 148а, 278.
- 8 *Górny K.* Ze studiów nad stosunkami ludnościowymi Torunia w XVIII w. // Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. — Toruń, 1977. — Historia. XI. — S. 93.
- 9 З точки зору історичної демографії, шанси укласти шлюб після 50-ти років ставали практично нульовими. Див.: *Анри Л.* Методика анализа в исторической демографии... — С.48.
- 10 *Волошин Ю.* Розкольницькі слободи... — С.190.
- 11 ЦДІАК України. — Ф.57. — Оп.1. — Кн.148а. — Арк. 9 зв.
- 12 Там же. — Арк. 127 зв.
- 13 Там же. — Арк. 128зв.
- 14 *Миронов Б.* Социальная история России периода империи (XVIII — нач. XIX в.): В 2-х т. 3-е изд. испр., доп. — СПб., 2003. — Т. 1. — С.160–164.

- 15 Сердюк І. Полкові міста Лівобережної України середини XVIII ст.: історико-демографічний вимір (на прикладі Ніжина, Переяслава й Стародуба): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. — Полтава, 2010. — Арк. 13–15.
- 16 Волошин Ю. Розкольніцькі слободи... — С.194.
- 17 Миронов Б. Социальная история России периода империи... — С.167.
- 18 Сердюк І. Полкові міста Лівобережної України... — Арк. 112–117.
- 19 ЦДІАК України. — Ф.57. — Оп.1. — Кн.148 а. — Арк. 462 зв. — 463.
- 20 Сердюк І. Вдівці і вдови у Румянцевському описі Переяслава (історико-демографічний аналіз) // Краєзнавство. — 2008. — № 1–4. — С. 175–181.
- 21 Миронов Б. Социальная история России... — С.172.
- 22 Сердюк І. Вдівці і вдови... — С.175.
- 23 Зараз село Яреськи Шишацького району Полтавської області.
- 24 ДАПО. — Ф.1011. — Оп.1. — Спр.157.
- 25 Наприклад, значну кількість таких пісень див.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Т. V: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. — СПб.: тип. Майкова, 1874. — 1209 с.
- 26 ЦДІАК України. — Ф.57. — Оп.1. — Кн.148 а. — Арк. 462 зв. — 463.
- 27 Там же. — Арк. 129 зв.
- 28 ДАПО. — Ф.1011. — Оп.1. — Спр.157. — Арк. 37 зв.
- 29 Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні... — С.39.
- 30 Миронов Б. Социальная история России периода империи... — С.165.
- 31 ЦДІАК України. — Ф.57. — Оп.1. — Кн.39. — Арк.146 зв.
- 32 Зіновійєв К. Вірші. Приповісті посполиті. — К., 1971. — С.118–119.
- 33 Миронов Б. Социальная история России периода империи... — С.165.
- 34 ДАПО. — Ф.1011. — Оп.1. — Спр.157. — Арк.25.
- 35 Для прикладу наведемо кілька випадків з тих, що зустрічаються у статистичних джерелах. Стародубський міщанин Григорій Винник у свої 23 роки вже був вдівцем, мав дворічного сина Михайла. Проживав разом зі своїми, ще не старими і здоровими батьками, а тому дитину, можливо, доглядала мати Григорія. Вдівство у такому ранньому, для чоловіка, віці було винятковим явищем і пояснюється, очевидно, смертю дружини під час пологів. У 17-річному віці вдовою була мешканка Стародуба Феодосія. Вона не мала дітей і мешкала в будинку свого батька козака Івана Брезкуна (див.: ЦДІАК України. — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 148 а. — Арк. 129 зв., 348 зв.). Двадцятирічна переяславська вдова Одарка жила разом зі своєю матір'ю, вдовою Катериною Шаповалихою (63 роки) й незаміжньою двадцятишестирічною сестрою Марією (див.: ЦДІАК України. — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 148а. — Арк. 278 зв.)
- 36 “Когорта” — сукупність людей, в яких за певний період часу відбулася одна й та ж демографічна подія, в тому числі вдівство, шлюб (див.: Демографический энциклопедический словарь. — М., 1985. — С.192.
- 37 Маємо на увазі щоденники Апостола, Марковича, Ханенка.
- 38 Наприклад, у населенні Варшави кінця XVIII ст. більшість населення становили чоловіки — 55,6 %. Статеву диспропорцію польські дослідники пояснювали міграцією населення до міста, зокрема приходом шляхтичів, робітників, торговців, лікарів, ворожбитів, шарлатанів, гіпнотизерів, артистів, тощо (див.: Warszawa w latach 1526–1795. — Warszawa, 1984. — S. 272–273).
- 39 Співвідношення чоловіків і жінок у населенні.
- 40 Кілька міркувань з приводу висновків. Довелося почути, що дослідження істориків-демографів зводяться до констатації вже відомих і банальних фактів. Вважаю, що багато таких “банальних фактів” стосовно шлюбно-сімейної сфери без історико-демографічного аналізу є, радше, розтиражованими неперевіреними припущеннями, а не фактами. Крім того, за своїм характером історико-демографічні розвідки є такими, у котрих хід дослідження та проміжні результати не менш важливі, ніж

остаточні висновки. Тим більше що українська історична демографія має спочатку пройти етап накопичення фактів, а вже

потім перейти до їх глибокого теоретичного осмислення.

Игорь Сердюк

**Повторные браки в Гетманщине во второй половине XVIII в.
(по данным метрической книги Христорождественской церкви
городка Ярески Миргородского полка)**

Общество и Церковь в раннемоdernую эпоху неблагоприятно относились к разводам с целью повторного брака. Основанием последнего в абсолютном большинстве случаев была смерть одного из супругов. В силу разных причин такие браки при участии вдов/вдовцов происходили часто. Поэтому в статье представлены результаты изучения особенностей повторных браков в Гетманщине во второй половине XVIII в. по данным метрической книги Христорождественской церкви городка Ярески Миргородского полка.

Ключевые слова: раннемоdernая эпоха, повторные браки, метрическая книга, вдова, вдовец.

Ihor Serdyuk

**Second marriages in Hetmanshyna in the second half of the XVIIIth century
(on the data of metrical book from The Church of Christ's Birth in Yares'ky
settlement of Myrhorod regiment)**

The society and the church in the early modern era did not support divorces with the scope of the second marriages. The main base for them as a rule was the death of the spouses. Because of different causes such kind marriages between widowers and widows were very frequent. The peculiarities of such second marriages in Hetmanshyna in the second half of the XVIIIth century (on the data of metrical book from The Church of Christ's Birth in Yares'ky settlement of Myrhorod regiment are studied in the article.

Key words: rannemodernaya age, remarriage, registers, widow, widower.

